

ELORE (ISSN 1456-3010), vol. 18 – 2/2011.

Julkaisija: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry.

[http://www.elore.fi/arkisto/2_11/kiuru.pdf]

AJANKOHTAISTA

KANSALLISTA MENNEISYYTTÄ RAKENTAMASSA JA TULKITSEMASSA

Suomalaiset arkistoinstituutiot vallan verkostoina ja muistin paikkoina (Making and Interpreting National Pasts – Role of Finnish Archives as Networks of Power and Sites of Memory)

Riikka Kiuru ja Andreas McKeough

Kansallista menneisyyttä rakentamassa ja tulkitsemassa - Suomalaiset arkistoinstituutiot vallan verkostoina ja muistin paikkoina on Suomen Akatemian rahoittama tutkimushanke, joka toimii vuosina 2011–2015. Tutkimushankkeen suorituspaikka on Turun yliopisto, ja sen vastuullisena johtajana toimii professori Kirsi Vainio-Korhonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS) ja Svenska litteratursällskapet (SLS) osallistuvat hankkeeseen yhteistyökumppaneina. SKS:ssa hankkeesta vastaa kirjallisuusarkiston johtaja dosentti Ulla-Maija Peltonen ja SLS:ssa arkistonjohtaja FT Mikael Korhonen. Hankkeen post doc-tutkijoita ovat FL Jari Lybeck ja FM Outi Hupaniittu, jotka viimeistelevät väitöskirjansa vuoden 2011 aikana. Hankkeessa väitöskirjantekijöinä työskentelevät FM Petra Hakala, FM Taina Saarenpää ja FM Liisa Vuonokari Turun yliopistosta sekä FM Riikka Kiuru ja FM Andreas McKeough Helsingin yliopistosta.

Hankkeessa tutkitaan Kansallisarkiston ja yksityisarkistojen muodostumisen prosesseja eri näkökulmista ja eri aikatasoilla. Keskeistä hankkeen tutkimuksille on arkistojen muodostamisen taustalla vaikuttaneiden valintojen ja niihin kytkeytyvien kulttuuristen sekä ideologisten rakenteiden kriittinen analyysi: kuka on määritellyt sitä, mikä on tallentamisen arvoista, ja millä perustein. Tavoitteena on suomalaisen arkistotoiminnan ja tavoitteiden ymmärtäminen niin menneisyyden kuin nykyisyydenkin näkökulmasta. Tähän tavoitteeseen sisältyy myös kysymys siitä, mitä kansallis- ja yksityisarkistojen toiminta merkitsee ja on merkinnyt erilaisille väestöryhmille. Tutkimushanke pyrkii hahmottamaan ja selittämään yhteiskunnan eri tasoilla muodostettujen tulkintojen välisiä ristiriitoja. Valitun näkökulman kautta hanke tuottaa uutta tietoa arkistoista ja niiden muodostamisen prosesseista kulttuurisina ja historiallisina ilmiöinä. Tutki-

mushankkeen keskeiset kysymykset ovat: Keiden historiaa on arkistoitu ja pidetään säilyttämisen arvoisena? Miten ja minkälaisin kriteerein erilaiset arkistoidut aineistot on valittu ja valitaan? Keiden todellisuudet ja niistä kertovat aineistot on sivuutettu tai unohdettu, ennen ja nyt? Miten ja missä määrin eri aineistot ovat tutkijoiden ja arkistojen muiden asiakkaiden käytettävissä?

Tutkimushankkeen eri osatutkimuksien näkökulmia yhdistää historian ja kulttuuriperinnön välisen suhteen tarkastelu. Huomio kiinnitetään tämän suhteen rakentamiseen osallistuneiden henkilöiden verkostoihin ja niihin kytkeytyvään vallankäyttöön sekä siihen problematiikkaan, mikä liittyy ongelmalliseen näkemykseen arkistoista ”kollektiivisen muistin” paikkoina. Tutkimusote on monitieteellinen. Metodologisina lähtökohtina toimivat valtaan ja muistiin liittyvät teoriat sekä muistitietotutkimuksen, mikrohistorian ja kerronnan tutkimuksen metodit. Keskeisimpiä käsitteitä ovat vallan verkostot ja muistin paikat.

HANKKEEN OSATUTKIMUKSET

FM Taina Saarenpään väitöstutkimus *Porvarisnaiset keskiaikaisissa lähdeaineistoissa ja Reinhold Hausenin kokoamassa ja kuvailemassa aineistossa* käsittelee historiallisten lähdemateriaalien kokoamisen, säilyttämisen, julkaisemisen ja myöhemmän tutkimuskäytön vaikutuksia lähteissä olevien henkilöiden esittämiseen. Tutkimusaineistonaan Saarenpäällä on valtion arkistonhoitajan Reinhold Hausenin (1850-1942) vuosina 1910-1935 julkaisema, Suomen keskiaikaiset asiakirjalähteet kokoava lähdejulkaisusarja *Finlands medeltidsurkunder*, joka on yhä laajassa käytössä. Saarenpään aineistona on myös Turun tuomiokirkon *Musta kirja*, jonka Hausen julkaisi 1890. Tutkimuksen tarkemmat kysymykset liittyvät siihen, miten lähdejulkaisujen kokoajan valinnat ja tulkinnat ovat muokanneet lähdejulkaisuja, ja miten ne sitä kautta ovat vaikuttaneet niihin perustuvaan tutkimukseen. Saarenpää selvittää erityisesti sitä, miten lähdejulkaisut ovat vaikuttaneet kuvaan keskiaikaisista naisista itsenäisinä toimijoina. Tavoitteena on paljastaa lähdejulkaisujen kokoamisen ja käytön kerrostumat ja niiden syntyprosessit.

FL Jari Lybeckin tutkimus *Asiakirjahallintoajattelun synty ja kehitys Suomessa* selvittää asiakirjahallintoajattelun juuria Suomessa; esimerkiksi sitä, mikä on ollut ruotsalaisen ja muun kansainvälisen taustan vaikutus. Yksi keskeinen tutkimuskysymys on, miksi asiakirjahallintoajattelun kehitys on ollut Suomessa niin nopeaa. Asiakirjahallintoajattelun merkkejä esiintyi arkistolakiin (1939) pohjautuvissa arkistolaitoksen käytännöissä jo 1940-luvun lopulla, mahdollisesti jo paljon aikaisemmin, mitä myös selvitetään tässä tutkimuksessa. Läpimurto asiassa tuli vuoden 1981 arkistolain myötä. 1990-luvun puolivälistä lähtien tiukkaa normittamista on purettu, mutta asiakirjahallinnon periaatteista ja arkistolaitoksen normiohjauksesta ei ole julkishallinnossa luovuttu. Suomi on asiakirjahallintoajattelun kärkimaita Euroopassa. Muualla asiaan havahduttiin yleensä vasta 1990-luvun alkupuolella, kun ymmärrettiin, että ilman asiakirjahallinnollista, etukäteissuunniteluun perustuvaa otetta vaarana on herkkien IT-aineistojen tuhoutuminen ennen pitkää.

FM Petra Hakala vertailee tutkimuksessaan *Vailla yleistä mielenkiintoa - Joidenkin yksityistä arkistoaineistoa säilyttävien instituutioiden hankintastrategiat Suomessa* yksityisten tai muutoin Arkistolaitoksesta erillisten arkistoinstituutioiden (Svenska litteratursällskapet, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kansalliskirjasto, Åbo Akademi biblioteket) kehitystä ja sitä, miten näissä instituutioissa on luotu yksityisarkistoaineistoja 1880-luvulta 1920-luvulle. Tutkimuksessa käsitellään Svenska litteratursällskapetin (SLS) arkistoaineistojen hankintapolitiikkaa ja sen käyttöä SLS:n omakuvan rakentamiseen. Tavoitteena on paljastaa, miten ideologiset ja poliittiset motiivit ja puolueellisuudet vaikuttivat tutkimuskohteena olevien arkistojen aineistojen hankintaan. Mitä nämä instituutiot ovat valinneet Suomen historiaa edustamaan, ja miten nämä valinnat heijastuvat nykyiseen käsitykseen historiasta? Missä määrin on kyse historian ideologisesta hyödyntämisestä ja ruotsalaisen kulttuuriperinnön legitimaatiosta poliittisessa tilanteessa, jossa ruotsalainen elementti suomalaisuudessa vaikutti olevan uhattuna? Mikä oli valtion arkistonhoitaja Reinhold Hausenin rooli aineistojen hankinnassa, erityisesti silloin, kun aineistot jaettiin eri arkistokentän toimijoiden kesken? Tutkimuksen toinen juonne liittyy sosiaalisten suhteiden merkitykseen arkistojen keruu- ja hankintaprosessissa. Tutkimusaineistona Hakala käyttää SLS:n johtokunnan pöytäkirjoja, vuosikertomuksia, jäsenlistoja, lahjakirjoja, virallista ja yksityistä kirjeenvaihtoa sekä vastaavia vertailevia selvityksiä muiden tutkittavien organisaatioiden materiaaleista.

FT Outi Hupaniitun tutkimuksen *Puolueettomat auktoriteetit ja kansallisen historian portinvartijat – Julkisten asiakirjojen arvonmääritys 1940-luvulta 2010-luvulle* tavoitteena on analysoida Arkistolaitoksen ja sen edeltäjän Kansallisen seulontakomitean toimintaa vuodesta 1947 nykypäivään ja katsoa puolueettomuuden ja neutraaliuden verhon taakse. 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla kasvaneen julkishallinnon myötä asiakirjojen arvonmääritys ja seulonta tulivat ajankohtaisiksi kysymyksiksi, kun asiakirjoja alkoi karttua yhä enemmän suhteessa siihen, mitä voitiin säilyttää. Vuodesta 1947 vuoteen 1970 toiminut Kansallinen seulontakomitea ja sitä seurannut Arkistolaitos ovat toimineet arvonmäärityksen ja seulonnan laillisina auktoriteetteina. Molemmat instituutiot on mielletty puolueettomiksi ja neutraaleiksi auktoriteeteiksi, jotka ovat systemaattisesti seuloneet hävitettäväksi vain kaikkein triviaaleinta materiaalia. Kuitenkin niiden toiminnassa on ollut kyse subjektiivisista valinnoista, joihin on lisäksi liittynyt implikaatioita ”tarpeellisesta” ja ”tarpeettomasta”, ”arvokkaasta” ja ”arvottomasta” jopa ”oikeasta” ja ”väärästä”. Hupaniittu tutkii näitä kansallisen historian portinvartijainstituutioita ja etsii vastauksia seuraaviin kysymyksiin: Millaiset ideologiset näkemykset Suomen kansallisesta perinnöstä ja Suomesta kansakuntana ovat vaikuttaneet arvonmäärityspäätöksiin näissä instituutioissa? Millaista asiantuntemusta näissä organisaatioissa toimineilla henkilöillä oli, ja millaisissa verkostoissa he vaikuttivat? Miten arvonmäärityksessä on reagoitu ideologisiin ja kulttuurisiin muutoksiin tai valtion viranomaistoiminnan ja instituutioiden kehitykseen?

FM Andreas McKeough käsittelee väitöskirjatutkimuksessaan *Koettu ja kerrottu sisällissota* vuoden 1918 sodan kokemuksesta. Tutkimusaineistona on parikymmentä laajaa tekstiä (muistelmia, omaelämäkertoja ja päiväkirjoja) vuosilta 1918–1938. Tutkimuksen ensisijaiset tavoitteet ovat kahtaalla. Ensinnäkin, siinä selvitetään punaisten ja valkoisten kertojen kerronnasta välittyviä tapoja kokea vuoden 1918 sota. Toiseksi,

työssä tutkitaan miten sodan subjektiivista kokemista ja ymmärtämistä heijastavat tekstiosiot ovat kerronnallisesti kytketty kollektiivisiin diskursseihin ja sosiaalisiin rakenteisiin. McKeough on konstruoinut tutkimukselle spesifin teoreettisen viitekehyksen, jonka keskiössä on kerronnan sosiokulttuurisen jäsentämisen käsite. Tutkimuksessa käsitellään sitä variaatiota, jolla vuoden 1918 sota koettiin ruohonjuuritasolla, sekä sitä, miten erilaisin tavoin omista kokemuksista on kerrottu. Lisäksi tutkimus perehdyttää siihen, miten aineiston kertojat ovat kerronnallisesti asemoineet itsensä sodan kokijoina ja sen toimijoina suhteessa erilaisiin, korostetun ideologisiin diskursseihin sekä sosiaalisiin rakenteisiin. Tutkimuksen tavoitteena on osoittaa, minkälaisia aineistoja vuoden 1918 sodasta on kerätty ja kertynyt erilaisiin arkistoihin, ja minkälaisin ideologisoin vaikuttimin aineistoja on muodostettu.

FM Liisa Vuononkarin tutkimuksessa *Itä-Karjalan sotasaalisarkisto osana Itä-Karjalan miehityspolitiikkaa 1941-1944* tutkimuskohteena on Itä-Karjalan miehityksen vuosina suomalaiseseen sotahallintoon sisällytynyt Sotasaalisarkisto, jonka tehtäviin kuului arkistoaineiston kerääminen, varastoiminen ja luettelointi. Arkiston johtajan Pentti Renvallin tavoitteena oli luoda organisaatio, joka voisi myöhemmin toimia Itä-Karjalan maakunta-arkiston pohjana. Tappio sodassa tuhosi nämä suunnitelmat, ja kerätyt arkistomateriaalitkin palautettiin myöhemmin Neuvostoliitolle. Sotasaalisarkisto oli yksi niistä miehityspolitiikan välineistä, joiden kautta valmisteltiin Itä-Karjalan liittämistä Suomeen. Vuononkarin tutkimuksen tavoitteena on tarkastella sitä roolia, mikä Sotasaalisarkistolla ja muilla alueen keruita tekeville organisaatioilla oli osana miehityspolitiikkaa. Minkälainen menneisyyskuva Itä-Karjalasta olisi muodostunut arkistoitujen materiaalien valossa? Mitkä tahot ja henkilöt olivat keskeisiä tässä arkistointityössä ja mitkä olivat heidän tavoitteensa? Tutkimuksen tavoitteena on dekonstruoida näiden arkistojen näennäinen puolueettomuus analysoimalla sitä valtaa, jota niissä on käytetty historiaa tulkittaessa. Sotasaalisarkiston toiminta ainutlaatuisissa olosuhteissa, osana miehityshallintoa, oli korostetun ideologista, mutta ideologinen elementti on läsnä myös moderneissa arkistotodellisuuksissa. Tutkimuksen aineisto koostuu Itä-Karjalan sotilashallinnon arkistoista sekä sotilashallinnossa työskennelleiden henkilöiden yksityisarkistoista.

FM Riikka Kiurun väitöstutkimus *Suomalaisuuspuhetta arjessa ja arkistoissa* käsittelee suomalaisuutta määrittävää kerrontaa – suomalaisuuspuhetta – ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) arkistojen roolia suhteessa siihen. Tutkimuksessaan Kiuru käyttää kirjoitetun kerronnan ja keskustelukerronnan tutkimuksen menetelmiä. Hän vertailee SKS:n arkistojen puoleensa vetämää suomalaisuuspuhetta internetaineistoista tavoitettavaan, ilman arkistoinstituution tai tutkijan vaikutusta tuotettuun suomalaisuuspuheeseen. Vertailun tarkoituksena on selvittää, missä määrin SKS:n arkistojen kaltaiselle, kulttuuriperinnöksi arvotettua aineistoa tallettavalle instituutiolle välitetty suomalaisuuspuhe on yhtenevää ei-institutionaalisiin kehyksiin välitetyn arkikerronnan kanssa. Arkikerronnassa esiintyvän ja arkistoille välitetyn suomalaisuuspuheen vertailun kautta on mahdollista syventää ymmärrystä siitä, miten suomalaisuutta määritellään ja suomalaisuuden määrittelyvaltaa jaetaan eri konteksteihin välitettyssä kerronnassa. Tutkimus pyrkii vastaamaan kysymyksiin: Onko suomalaisuuden representaatio sama arkiston sisä- ja ulkopuolella? Jos ei ole, kenen ääntä ei kuulla? Jos on, onko suoma-

laisuuden eri aspektien painotuksissa eroja – jääkö jokin osa kertomuksesta piiloon tai tulevatko jotkin tietyt suomalaisen identiteetin osa-alueet korostetusti esiin?

Dosentti Ulla-Maija Peltonen kysyy tutkimuksessaan *Yksityisarkistojen hiljaisuudet tutkimusta ohjaamassa* miten hiljaisuudet ja muistin politiikka, toisin sanoen halu unohtaa, muuttaa tai kaunistella menneisyyttä yksilöllisten ajatusten ja ajankohdan intressien mukaan, heijastuvat yksityisarkistojen toiminnassa. Yksilöiden historian kokemus ja kollektiivinen tietoisuus historiasta välitetään jälkipolville kertomalla ja vaikenemalla. Yksilöillä ja yhteisöillä on syynsä unohtaa, muuttaa ja kaunistella menneisyyttään. Tutkimuksen tehtäväksi jää tuoda esiin ne johtopäätökset, joita näistä muistamisen ja unohtamisen prosesseista voidaan tehdä. Käsillä olevassa tutkimuksessa Peltonen tarkastelee erityisesti rahvaan, tutkijoiden ja arkistoammattilaisten välistä vuorovaikutusta, yksityisten aineistojen arvottamista sekä tutkimusta ja kollektiivista muistamista ohjaavan politiikan virtauksia. Keskeinen kysymys on, millaisia hiljaisuuksia luokka, sukupuoli, seksuaalisuus tai etnisyys synnyttää ja miten ne vaikuttavat arkistoaineistojen käytettävyyteen. Lähtökohtana on hypoteesi, että yksityisten arkistoaineistojen muodostuminen ja säilyttäminen on ainakin kolminkertaisen sensuurin kohteena: ensin tulee arkistonmuodostajan itsesensuuri, toisena ulkopuolisten – usein perheen tai sukulaisten – harjoittama sensuuri ja lopulta arkistoa käsittelevän arkistoinstituution tai -virkaailijan sensuuri. Tutkimus perustuu suomalaisten ja pohjoismaisten yksityisarkistojen ja niiden aineistojen hankinnan historian vertailulle.

Hankkeen toimintaa esitellään osoitteessa: www.kamera.utu.fi. Sivut avautuvat 1.1.2012

Filosofian maisteri Riikka Kiuru ja filosofian maisteri Andreas McKeough ovat folkloristiikan jatko-opiskelijoita Helsingin yliopistossa.